

KRITIKA

MARXIZMUS ÉS ESZTÉTIKA

HANS KOCH KÖNYVE A KLASSZIKUSOK
ESZTÉTIKAI ELMÉLETÉRŐL

A marxista filozófiai tudományok mindegyikének, így a szűkebb értelemben vett filozófiához képest már régóta viszonylag önálló, de mégis filozófiai diszciplínának számító esztétikának is a klasszikusok rakták le az alapjait. Marx és Engels széles körű útmutatásait felhasználva vitte tovább a marxista esztétikát Mehring és Plehanov a századforduló időszakában, és a klasszikusok műveire, sokáig alaptalanul mellőzött elgondolásaihoz kapcsolódva indultak meg a Szovjetunióban a XX. kongresszus után azok a viták, amelyek máris jelentős eredményeket hoztak, bár termékenyítő hatásuk igazán a jövőben fog megmutatkozni.

A marxista esztétika fejlődési folyamatában a klasszikusok dialektikus és történelmi materialista alapvetésének, illetve speciálisan esztétikai, művészetekre vonatkozó megjegyzéseinek közvetlen felhasználása mindig esztétikatörténeti feldolgozással párosult. Már maga Mehring publikált egy-két ilyen karakterű tanulmányt, majd a Szovjetunióban jelent meg néhány alapvető munka M. A. Lifsic, F. P. Siller és A. I. Beleckij tollából; magyar részről az emigrációban élő Lukács György és Gábor Andor végzett kutatásokat ezen a területen. Marx és Engels munkásságának ilyen szempontú megközelítése tanaik továbbfejlesztésének, útmutatásaik felhasználásának igényét is magában foglalta, sőt elsősorban annak célját akarta szolgálni. Az esztétika- és ideológiatörténet említett művelői, valamint a közelmúltban és jelenleg a Szovjetunióban, Csehszlovákiában, a Német Demokratikus Köztársaságban és másutt működő kollégák éppen annak az elvnek a bizonyítását tekintik legfontosabb feladatnak, hogy a klasszikusoknál többről van szó az esztétikában is alkalmazható általános filozófiai elveknél, illetve túl konkrét és esetleges művészeti vonatkozású megjegyzéseknél; mindezekből egységes esztétikai rendszer körvonalai rajzolódnak ki, és ezzel az esztétikai összetevővel együtt igazán teljes elmélet a marxizmus.

Hans Koch könyve két szempontból is jelentős hozzájárulás a fenti tétel bizonyításához és további árnyalásához. Az egyik az, hogy Marx és Engels művei mellett Lenin sokrétű tevékenységének az esztétikát érintő pontjait is elemzi, aminek révén olyan kategóriák fontosságára tud még határozottabban rámutatni, mint a tipizálás és a pártosság. Sokkal nagyobb figyelmet érdemel azonban könyvének másik névuma: a téma feldolgozásának elődeiétől eltérő módszere. Míg azok elsősorban a kronológia vezérfonalát követve Marx és Engels esztétikai nézeteinek fejlődésrajzát adták, s csupán közbevetett megjegyzések formájában vagy végső következtetésként jutottak el a koncepció egységének kimondásához, addig Koch ezt az egységet keresztmetszetet adva mutatja meg, magát a koncepciót vázolja fel. Mintegy a téziseit próbálja megfogalmazni egy ezután megírandó marxista esztétikának.

Elgondolásaiból következően, illetve — hallgatólagosan — más kutatók eredményeire hagyatkozva mindössze egy rövid, nagyon is bevezető jellegű fejezetet szentel a klasszikusok művészetéhez, esztétikához való viszonyának ismertetésére, valamint az e szempontból legfontosabb műveik, szövegrészleteik felsorolászerű bemutatására. Ezek értékeit az elemzés során tárja fel, amikor a töredékeket egészszé illeszti, a részeket egységbe fogja és a lehetőségeket megpróbálja valósággá transzformálni. Ilyenformán tartalmi értéküknek megfelelő helyre kerülnek a legkülönbélebb terjedelmű szövegek (A tőke bizonyos fejezeteitől Lenin egy-egy levelének zárójelbe tett megjegyzéséig) és az egymástól időben, témában, világnézeti kiforrottságban igen távol eső írások (A szent család-tól A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai-n át a Filozófiai füzetek-ig).

A könyv valóban érdemi részét a következő négy fejezet sokrétű tartalma alkotja. Bennük a marxista esztétika valóban legalapvetőbb problémáiról, kategóriáiról esik szó: így a gyakorlat és esztétikum összefüggéseiről, a művészet esztétikai lényegének objektív alapjairól és ezen alapok történelmileg változó jelle-

géről, végül a marxista esztétika két speciális — és ráadásul rengeteget vitatott — kategóriájáról, a realizmusról és a pártosságról.

Fejtegetéseinek a gyakorlat fogalmából, illetve az esztétikum alapvető szerepének felismeréséből való kiindulása mutatja, hogy Koch túllépett az esztétikát elsősorban visszatükrözési elméletnek felfogni akaró, de valójában mindössze igazságelméleti kérdések vizsgálatára szorítókozó koncepción, a túlzottan alap-felépítmény központú művészetelméleten. És mindezt éppen a klasszikusok helyes értelmezése alapján, gondolataik inspiráló hatására teszi, hiszen az esztétikum és gyakorlat elválaszthatatlanságát elsősorban Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratai*-ra támaszkodva mutatja ki, az esztétikai jellegzetességek élvezésére alkalmas ember, vagyis az esztétikum létezésének szubjektív feltételeit pedig nagyrészt a *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához* alapján. Ezzel nemcsak az esztétikum viszonyjellegét hangsúlyozza, hanem — pontosan ezen keresztül — a speciálisan művészi tudat aktív voltát is.

Az esztétikum középpontba állítása korántsem jelenti a művészet mint sajátos világ figyelmen kívül hagyását, vagy éppen a valóság egyéb szféráival egyenlőmőségű területként való kezelését. (Koch ugyancsak elmarasztalja az ebben vétkesnek talált Ernst Fischert.) Az esztétikum ugyanis nemcsak a valóság humanizálásának általánosan végbemenő folyamatára utal, hanem kitekintést is ad a művészet felé, fogódzót nyújt valóságkép-jellegének megértéséhez. A művészi képmásnak két alapvető sajátosságát elemzi Koch: az emberi kapcsolatok totalitásának megragadását a „pillanat teljességének” formájában és az egyes-általános szintézisét megteremtő tipizálást. Ennek során Marx és Lenin mellett eléggé támaszkodik Gorkijra és Lukácsra (akivel könyve több helyén polemizál — néha kissé indoktalanul).

A művészet specifikumának és esztétikai lényege objektív alapjainak kutatása csak részben redukálódhat a gyakorlat, illetve az alap-felépítmény kapcsolat elvont vizsgálatára; óhatatlanul maga után vonja — vonta is a klasszikusoknál — ezek konkrét történeti elemzését, és vezetett el Marxnál a művészeti felépítménynek az alaphoz képest egyenlőtlen fejlődéséről szóló tétel kimondásához. Marxnak a görögökre mint „normális gyermekekre”, a fejlett kapitalizmusra mint a művészetet áruvá változtató társadalomra és Engelsnek a reneszánszra mint a művészetet is óriási mértékben forradalmasító korra vonatkozó utalásai alapján hosszasan időz Koch e tétel árnyaltabb kifejtésénél. Eléggé az „egyenlőtlen fejlődés” elmélete alkotja hátterét a realizmusról mondottaknak (Koch még a realizmus — nem realizmus koncepcióját vallja, annak egy kevésbé merev változatát), sőt bizonyos fokig belejátszik ez még — bár ott alapvető a pártról és a kommunista mozgalomról szóló marx-—engels-—lenini felfogás — a pártosságról kifejtettekbe is.

Könyvével Hans Koch — ő maga hangsúlyozza az előszóban — nem törekedett Marx, Engels és Lenin esztétikai nézeteinek minden vonatkozásban teljes összefoglalására, korántsem akarta az e téren végzett kutatásokat szintetizálva néhány évre is nyugópontra juttatni a kérdést. Ezt a szerepet sokkal inkább G. M. Fridlender munkája (*Marx, Engels és az irodalom kérdései*, 1962) tölti be, amely ugyanezen téma történeti-logikai feldolgozását nyújtja és valamivel szélesebb skálán mozog. Mivel Koch eleve kevesebbre vállalkozik ennél, elég nehéz megállapítani, mit kellett volna még tárgyalnia és mit nem. Azonban az már feltétlenül a káros nagyvonalúság számlájára írandó, hogy még csak nem is érint néhány olyan kategóriát — így a fenségest, tragikust, komikust, szatirikust —, amelyről a klasszikusok többször is nyilvánítottak egyáltalán nem ad hoc-jellegű véleményt. Kétségkívül hiányérzetet kelt továbbá egy-egy vázlatosan megírt rész, mint amilyen a művészet és a többi tudatforma viszonyáról szóló, vagy az, amely a reneszánszszal foglalkozik. Forgács László például egy részben hasonló vállalkozás során ugyanazokból a tételekből kiindulva sokkal színesebb elemzést nyújtott és értékesebb eredményekhez jutott Shakespeare kapcsán a reneszánsz kori társadalomnak nagy irodalmat szülő hatásáról (vö. *Tudatosság és költőiség*, 1962). Koch könyvének ilyen típusú — egyébként bármiféle szembesítés nélkül kiugró — hiányosságai különösen azért szembetűnők, mert vannak benne olyan kiválóan megírt részek is, mint az, amely az ember „lényegi erőinek eltárgyasodásáról”, a társadalmi fejlődés három nagy lépcsőfokáról vagy a nemesfémek esztétikai tulajdonságairól szól. Általában azt lehet megfigyelni, hogy a színvonal ingadozása többnyire a klasszikusok adott helyen elemzett gondolatainak mélységétől, széles körűségétől, illetve esetlegességétől, aforisztikus jellegétől függ; bizonyos esetekben mégis a szerzőt illeti a felelősség a felületesebb interpretációért, sematikusabb megoldásért. (*Kossuth Könyvkiadó, 1964.*)

KAPOSI MÁRTON